

Паметникът на Никола Й.

Вапцаров (1909–1942 г.) във ВВМУ „Никола Й. Вапцаров“–Варна. Снимка Иван САВОВ

НЕОБХОДИМО РАЗЯСНЕНИЕ ЗА ПОЕМАТА „ВЛАК“ ОТ НИКОЛА ВАПЦАРОВ И ДОПЪЛНЕНИЕ ОТНОСНО МОРСКАТА МУ ПОЕЗИЯ

През март 2018 г. в София е проведена научната конференция с международно участие „Литература и техника“. В пет доклада (от общо 35) се разглеждат текстове от творчеството на Никола Вапцаров, а два от тях споменават накратко за **детската му поема „Влак“** по следния начин:

Пример 1: „Има още едно доказателство за технологическия мащаб на Вапцаровия светоглед. Като истинска ода на радостта звучат стиховете, скандиращи в ритъма на влака в едноименната му детска поема:

Браво, браво, Вестингхаус,
Хардий, Божич, Кнут и Кнор,
вечна слава, вечна слава –
колелата пеят в хор. (Вапцаров 2009: 18)

Очевидно става дума за могъщата и днес американска енергийна компания „Уестингхаус“, както и за не толкова известни немски фирми, назовани на създателите на влаковите спирачни системи, което е свръх важно техническо постижение. Съветски пример въобще липсва” [1, с. 152].

Пример 2: „Поетът възпява откривателите – „Браво, браво, Вестинг Хаус, Хардий, Божич, Кунц и Кнор“ (Вапцаров 1983: 157), тружениците (машиниста и огняря). Тази апология на техниката се отличава от футуристичната, тъй като Вапцаров не противопоставя техническата цивилизация на предишната култура, а интерпретира техническите открития като същност на човешката култура” [2, с. 212].

http://bolgari.org/files/elites_thumb_big/297506e2e115c26630fff1d14a8b042a_1259106389.jpg

Сравнението на двата примера показва, че авторите на съответните научни доклади цитират откъси от поемата по вторични източници (2009 и 1983 г.) и вероятно на това се дължат несъответствията в две от имената. Едното различие (Вестингхаус и Вестинг Хаус) би могло да се отнесе към т. нар. „дребни“ неточности, но другото (Кнут и Кунц) е вече смущаващо. Все пак разглежда се поезия на български поет със световна известност и е неудобно да се допускат подобни „дреболии”. При това оставям настрана **недоразумението** „техническите открития”, което е недопустимо дори за популярна литература, камо ли за научен сборник. Имам предвид факта, че щом се споменава създаването на нови технически средства като отбелязаните по-горе „спирачни системи”, точният научен термин за тях е **изобретения**, защото става дума за несъществуващи в природата конструкции, докато откритията са дело на науката, т.к. те са „установяване на явления, свойства или закони на материалния свят, неизвестни по-рано и достъпни за проверка“ [3], т.е. откриване на „**обективно съществуващи** (подч. мое, И.А.) закономерности, свойства и явления на материалния свят” [4].

Опитах се да издиря публикация за историята на поемата „Влак”, за да установя евентуални редакторски намеси във Вапцаровия текст, но не открих такова заглавие [5]. За годината на публикуването на първата част от поемата има единодушие – 1937 г., но, за съжаление, единодушно е и

неточното посочване на източника, че бил „Вестниче за железничарските деца” [7, с. 137], [8, с. 350] и др. Периодично издание с такова заглавие не е издавано, истина е обаче, че през 1937 г. в. „Железничарски подем” има приложение „За нашето дете”, **подзаглавието** на което е „вестниче за железничарските деца”. Последствието от тази „неточност” е, че както в класическите библиотечни каталози, така и в съвременните бази данни като COBISS+ няма да откриете периодично издание със заглавието „Вестниче за железничарските деца”, но пък ще можете да поръчате „За нашето дете”...

Титулната страница на първото издание на пълния текст на поемата „Влак” от Н. Вапцаров (1947 г.) - <http://www.novjivot.info/wp-content/uploads/2017/12/%D0%B2%D0%B0%D0%BF%D1%86%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B23.jpg>

Що се отнася до първото публикуване на пълния текст на поемата „Влак”, мненията са различни: 1941 [9], 1946 [10], 1947 [11] и 1949 г. [12, с. 83]. За най-вероятно приемам твърдението за 1947 г. Не открих отделно издание на поемата през 1949 г., но през същата година е издадена книгата с Вапцарови стихове за юноши „Пролет” и, съдейки по съдържанието ѝ, в нея са поместени две версии на поемата: първата част, публикувана за пръв път през 1937 г., както и пълният текст [13].

Кратки биографични бележки за изобретателите на влакови спирачки, споменати от Н. Вапцаров в поемата „Влак”

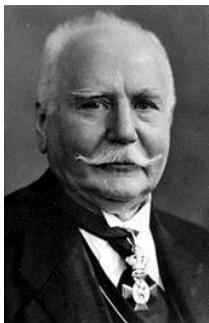
Джон ХАРДИ (John Hardy, 1820–1896 г.) е британски техник и изобретател. През 1860 г. се преселва в Австрия, където остава до края на живота си. През 1877 г. усъвършенства неавтоматична въздушна влакова спирачка, изобретена през 1870 г. в САЩ, като я преустройва във вакуумна спирачка, която намира широко приложение в локомотивите на БДЖ, особено през 20-те–30-те години на ХХ в. Пак през 1877 г. той,

заедно със сина си Джон Джордж Харди (1851–1914 г.), получава немски патент за придобилата по-късно международна известност **хардиева** спирачка и основава в Лондон фирмата за производство на вакуумни спирачки Vacuum Brake Co Ltd. След смъртта на Джон Харди през 1896 г., синовете му Уилям Едуард и Джоузеф Робърт Харди започват производството на вакуумни спирачки във Виена, като построяват там леярна и машиностроителна фабрика (Gebrüder Hardy, Maschinenfabrik und Gießerei A. G., Wien) [14], [15], [16, с. 724-770].

Добриное Божич – <http://infokraljevo.com/wp-content/uploads/2016/03/437c2ce4e3ee75c30676c39991e528758e9476fd.jpg>

Добриное БОЖИЧ (Dobrivoje Božić, 1885–1967 г.) е сръбски инженер. През 1928 г., работейки в Чехословакия, конструира автоматична влакова спирачка със състен въздух. Благодарение на нея е създадена „възможността за постепенно освобождаване на спирачките. Това решение увеличава нивото на автоматизация на спиране и осигурява по-бърза, по-безопасна и с по-добра ефективност спирачна система, а от там и по-добро качество на производство на железопътни превозни средства и на железопътния транспорт като цяло” [17], [18].

Бруно Кунце – https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/9/98/Bruno_Kunze.JPG/255px-Bruno_Kunze.JPG

Бруно КУНЦЕ (Bruno Kunze, 1854–1935 г.) е пруски техник и изобретател, един от създателите на широко разпространената след

Първата световна война в Европа влакова спирачка Кунце-Кнор, разработена в три изпълнения за товарни, пътнически и бързи влакове [20].

Георг Кнор –

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/f/f1/Georg_Knorr.jpg/255px-Georg_Knorr.jpg

Георг КНОР (Georg Knorr, 1859–1911 г.) е пруски техник, изобретател и предприемач. Тъй като до Първата световна война в Европа само пътническите и бързите влакове са оборудвани със спирачки със сгъстен въздух, през 1909 г. в Берн (Швейцария) са приети международни изисквания за спирачка за товарни влакове и нейното разработване е възложено на берлинската фирма Knorr-Bremse A. G. Новата автоматична спирачна система със стъпно разхлабване е внедрена още през 1916 г. в Германия и Австро-Унгария, но широкото ѝ разпространение като Кунце-Кнор спирачка започва след Първата световна война [21, с.43-44].

Припомням цитираните в началото откъси от два **научни** доклада, в които се коментират два стиха от Вапцаровата поема „Влак”. Според първия автор „Очевидно става дума” за фирми, произвеждащи влакови спирачни системи: **една** американска – Уестингхаус, и **четири** немски – Хардий, Божич, **Кнут** (??) и Кнор [1, с. 152]. Според втория автор „Поетът възпява откривателите” Уестинг Хаус, Хардий, Божич, **Кунц** (?) и Кнор [2, с. 212]. Какво показва обаче историко-техническият анализ?

Първо. Вапцаров възпява **изобретатели** на влакови спирачки, а не откриватели.

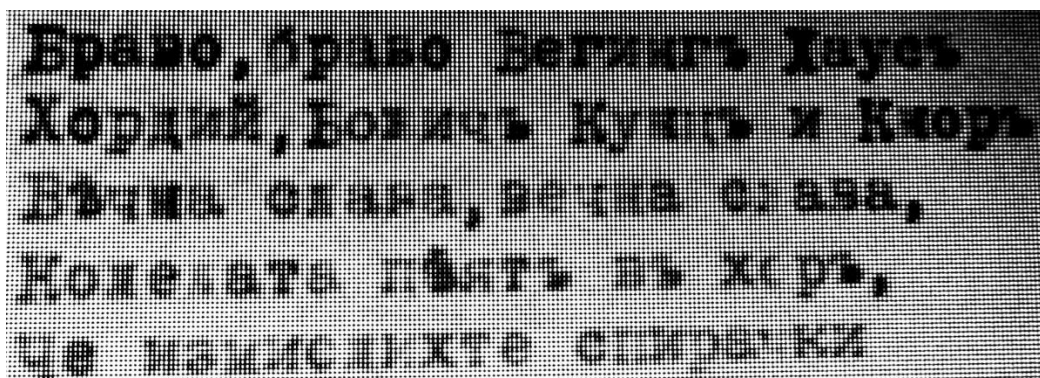
Второ. Изобретател **Вестинг Хаус в историята на техниката не е известен**. Друг е въпросът, че в поемата е споменат американският изобретател Джордж Уестингхаус (1846–1914 г.), известен в старата българска техническа литература с фамилията Вестингхаус [16, с. 770-771].

Трето. Изобретател с фамилията **Кнут** или **Кунц** в историята на железопътния транспорт няма, а става дума за пруския техник Бруно Кунце.

Четвърто. По времето на Вапцаров **влакови спирачни системи Кнут, Кунц и Кнор** няма, но се използва системата тип **Кунце-Кнор**.

Пето. В първия доклад се твърди, че немски фирми носят имената на изобретателите Харди и Божич, но в действителност създадените от тях влакови спирачки в онези години се произвеждат съответно от австрийска и чешка фирма. Не е вярно и това, че тези изобретатели са германци, т.к. Джон Харди е британец, а Добриво Божич – сърбин.

Но има и още нещо. Вапцаров е оставил два варианта на поемата „Влак” – ръкописен [22, л. 19] и машинописен [23, л. 13]. Според досегашни задълбочени изследвания на творчеството му, **окончателният** вариант на поемата е **вторият, написан на пишеща машина**, „в специална тетрадка, наречена Розовата малка тетрадка” [24, с. 292]. Тук помествам факсимиле на част от стр. 13 от тази тетрадка, от което се вижда, че оригиналният текст на двата стиха от поемата, посветени на влаковите спирачки, са **изписани от поета така:**

- <https://lit.libsofia.bg/bg/lister.php?iid=DO-8L0004875&page=13>

„Браво, браво, **Вегинг Хаус**

Хордий, Божич Кунц и Кнор” (подч. мое, И.А.).

Терминът „Вегинг Хаус” наистина силно озадачава, защото в началото на ХХ в. в българската специализирана литература тази конструкция е известна като „Вестингхаузова спирачка” [16, с. 770-771]. По същото време се използва терминът „Хардиева спирачка” [16, с. 724-

770], но поетът е изписал фамилията на изобретателя като Хордий, а пруският конструктор Кунце е станал Кунц (да не говоря за съвременното недоразумение Кнут), респ. спирачната система Кунце-Кнор е представена като Кунц и Кнор. Питам се обаче дали поетът не е направил съзнателно тази промяна с цел благозвучие на стиха, но за това е необходимо вече мнението на литературен критик. Като простосмъртен читател съм убеден, че **никой редактор няма право да се намесва в оригинален авторски текст, без съответна обосновка в приложения към този текст бележки**, но това не е вече историко-техническа тема, а въпрос на редакторска добросъвестност и етика.

Допълнение към морската поезия на Вапцаров

Подготвяйки това морско допълнение, разлистих страниците на позабравената вече антология на българската морска поезия (изд. 1972 г.) и не без изненада установих, че един от най-известните морски автори на България не е намерил място в нея [25]. По подобен начин се учудих и от факта, че ценната статия „Да го нарека красота” от Владо Левков (светла му памет!), посветена на морското творчество на Вапцаров и публикувана преди три десетилетия [26], е останала незабелязана от съставителите на съвременна негова биобиблиография [27]. Тук предлагам още един **слабо познат факт** за Вапцаровата морска поезия.

Понастоящем са известни две негови стихотворения със заглавието „Моряци” (отбелязвам само първите им стихове):

Нека бяга времето крилато... За пръв път публикувано през 1951 г. [24, с. 188], [28];

Като вихър се издига над морето ... За пръв път е публикувано през 1982 г. в сборника „Ръкописното наследство” [24, с. 153].

През **1938 г.** е публикувано **трето Вапцарово стихотворение „Моряци”**. Под това заглавие в бр. 82 с.г. в двуседмичника за морска просвета и обнова „Морски преглед” е поместен текстът на „Марш на випуск 1926–1932 г. от Морското училище” [30]. Съдържанието на текста е същото, но възниква въпросът защо поетът е променил заглавието.

М О Р Я Ц И

Душитъ ни сж буря, ураганъ
И буря ний ще търсиме вонъкъ;
Въ моретата далечъ отъ родния бръгъ,
Въ водитъ на безкрайний океанъ.

Безкрайността ни мами съ своя зовъ;
Възлюбихме безкрайното въ свѣта
И бездната в' едно съ безкрайността
Съ великата младенческа любовъ.

Летиме ний... въ далечния предѣлъ
Чертаятъ съ кръвъ дѣдитъ ни завета:
— Да пазите Вий роднитъ морета,
Вземете си, деца, Егея бѣлъ!

Развѣйте стягъ, развѣйте боенъ стягъ—
Напредъ, тирантъ може би ни чака
И първи ний ще влѣземе въ атака
Съ торпеденъ бой, съ стихияенъ мощенъ бѣгъ!

Изпълнили обета си синовенъ,
Ще срещнемъ съ пѣсни родния ни бръгъ
На мачтата съ победенъ боенъ стягъ,
Заглушени отъ поздравя топовенъ.

А може би, не ще се върнемъ вече...
Безгробна смъртъ е нашата сждба
Съ стихията безпомощна борба —
Безгробна смъртъ отъ родний край далече.

А нейде тамъ къмъ нашата родина
Ще носятъ коба ято бѣли чайки
И вмѣсто плачъ на нашитъ клетки майки,
Оплаче ще ни парната турбина.

Н. Вапцаровъ

Свечеряване край островъ св. Кирилъ

Морски преглед, № 82, 1 февр. 1938, с. 6 (факсимиле).

Убеден съм в правилото, че никой редактор, литературен критик, библиограф и т.п. няма право да променя заглавието на произведение, определено от автора. От това гледище, досега беше известно, че приживе на Вапцаров е публикувано стихотворението „Марш на выпуск 1926–1932 г. от Морското училище”. Въпреки това определено от поета заглавие, след смъртта му то е променяно на: 1979 г. – „Марш” на 26 выпуск на М. У. [31, с. 15], 1982 г. – Марш (на 26-ия выпуск на М. У.) [24, с. 148], 1989 г. – „Марш на 26-ти выпуск на Машинното училище” [32, с. 10-11], 2009 и 2016 г. – Марш. На 26-ия выпуск на ММУ [33, с. 185-186] и [27, с. 277].

Приживе обаче, през 1938 г., поетът е променил заглавието на марша от 1931 г. на „Моряци”. Дръзвам да предположа, че вероятно е преценил значително по-широкото послание на текста му (не само към един выпуск на учебно заведение). Съществуването на тази публикация на Н. Вапцаров не е отбелязано обаче в солидни съвременни издания като „Ръкописното наследство” от 1982 г. [24], в първия том на двутомника с

неговите „Съчинения” от 2009 г. [33] и библиографията му от 2016 г. [27]. Едва в една стара библиография (1981 г.) попаднах на кратката бележка: „Същото стихотворение под заглавие „Моряци” е поместено и в „Морски преглед”, 4, № 82, 1 февр. 1938”, но на с.22, където са публикациите му за 1938 г., то не е документирано [34, с.20]. **Днес това пестеливо съобщение очевидно е напълно забравено.** Сега можем само да гадаем какви са били съображенията на автора, но сме длъжни да се съобразим с решението му да се промени заглавието на марша от 1931 г. Поради това **при бъдещо публикуване на Вапцаровото стихотворение „Моряци” от 1938 г., това заглавие трябва да се запази,** а историята му да се посочва в редакторска бележка.

Литература и бележки

1. **Зографова, Катя.** „Взривната ракета“ на Вапцаров – от технологичната романтика до възпевите на социалистическата „нация техническа“. – В: **Литература и техника. Сборник с доклади от научна конференция, проведена в Софийския университет „Св. Климент Охридски”, 9 – 11 март 2018 г.** С., УИ „Св. Кл. Охридски”, 2018, с. 149-160. – <https://bglitertech.com/wp-content/uploads/2019/06/Literatura-i-technika-nauchen-sbornik.pdf>
2. **Чавдарова, Дечка.** Концептуализацията на влака в българската поезия от 30-те години на XX век. – В: **Литература и техника. Сборник с доклади от научна конференция, проведена в Софийския университет „Св. Климент Охридски”, 9 – 11 март 2018 г.** С., УИ „Св. Кл. Охридски”, 2018, с. 205-215. – <https://bglitertech.com/wp-content/uploads/2019/06/Literatura-i-technika-nauchen-sbornik.pdf>
3. **Откритие.** – <https://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%9E%D1%82%D0%BA%D1%80%D0%B8%D1%82%D0%B8%D0%B5>
4. **Откритие.** – <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9E%D1%82%D0%BA%D1%80%D1%8B%D1%82%D0%B8%D0%B5> (Актуализирано 10 септ. 2018 г.).
5. При издирването на сведения за историята на Вапцаровата поема „Влак” в интернет попаднах на заглавието на научен доклад, посветен на **литературно-критически** прочит („временно-пространствения модел”...) на тази поема и публикуван в сборник, издаден от Югозападния университет „Неофит Рилски” в Благоевград [6]. Заглавието на доклада не предполага историко-технически поглед към Вапцаровия текст, но все пак представата ми за авторска добросъвестност ме задължаваше да се запозная със съдържанието на този доклад, надявайки се поне да открия някакви податки за неясната история на издаването на поемата и евентуалните редакторски намеси в оригиналния текст. Както нерядко ми се случва обаче при проучването на конкретна тема, един или друг източник липсва във фонда на РБ

„Пенчо Славейков” – Варна, и затова, с всичката си пенсионерска наивност, с електронно писмо от 20 авг. 2019 г. помолих г-жа Жана Пенчева-Маркова от Университетската библиотека на ЮЗУ–Благоевград за скан **само от** доклада на Елена Савова (обем **четири** стр.), като обясних, че ми е необходим, т.к. имам доброто желание да съдействам на литературните критици за изясняването на имената на цитираните от Н. Вапцаров изобретатели. Сигурно вече се досещате, че и до днес не съм получил дори формален отказ, камо ли пък споменатия текст на доклада.

6. **Савова, Елена.** Някои особености на временно-пространствения модел в поемата „Влак” на Никола Йонков Вапцаров. – В: Никола Вапцаров: Нови изследвания: Сб. [докл. от науч. сесия, 7-8. XII. 1994 г., Благоевград и Банско]. Благоевград: ЮЗУ Неофит Рилски, 1995, с. 231-234. – <http://books.swu.bg/pdf/Sbornik%20Vaptzarov.pdf>

7. **Коларов, Стефан.** Живот, по-хубав от песен... Никола Вапцаров. 2. доп. и прераб. изд. С., Профиздат, 1982. 271 с. - <https://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%9E%D1%82%D0%BA%D1%80%D0%B8%D1%82%D0%B8%D0%B5>

8. **Вапцаров, Никола.** Съчинения. 5. изд. Под ред. на Бойка Вапцарова. Предг. от Христо Радевски. С., Бълг. писател, 1983. 369 с.

9. **Вапцаров, Никола Йонков.** За творчеството на най-младите. – <https://lit.libsofia.bg/bg/details.php?id=BG08L0004892> В анотацията на тази страница се съобщава, че на стр. 2 в № 8 от 12 март 1941 г. на в. „Литературен критик” е „поместено стихотворението „Влак” от Н. Вапцаров”. При отварянето на втора страница на този брой на вестника обаче се появяват стр. 2-3 от № 7 от 1937 г. на приложението „За нашето дете” на в. „Железничарски подем” - <https://lit.libsofia.bg/bg/lister.php?iid=DO-8L0004892>

10. **Петкова, Радка.** Ценни документи и свидетелства за живота на Вапцаров в Регионалната библиотека. – <http://www.novjivot.info/2017/12/08/%D1%86%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D0%B8-%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B8-%D0%B8-%D1%81%D0%B2%D0%B8%D0%B4%D0%B5%D1%82%D0%B5%D0%BB%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B0-%D0%B7%D0%B0-%D0%B6%D0%B8%D0%B2/> (Публикувано 8 дек. 2017 г.). Тази дописка е посветена на откритата на 7 дек. 2017 г. изложба в РБ „Никола Й. Вапцаров”–Кърджали, посветена на 108 г. от рождението на поета. В текста се съобщава: „Показана е една поемка за деца „Влак”, книжка от 1946 година”, и за доказателство е поместена снимката на корицата на едноименна книга. На нея **не се вижда обаче годината на изданието!**

11. **Никола Вапцаров, „Влак”.** – <https://bglitertech.com/vaptzarov-vlak/> (Публикувано 1 март 2018 г.). В бележка към този текст е отбелязано: „Първата публикация на текста е в изданието: „Влак: Поема за деца“. Изд. на БРП (к) София. Илюстрации от Илия Петров. София, 1947.”

12. **Пеев, Илия.** Никола Йонков Вапцаров – Моряка. Варна, СТЕНО, 2009. 224 с.

13. **Вапцаров, Никола.** Пролет. Стихове за юноши. С., Детиздат, 1949. 74 с. 5000 тир. Това издание липсва във фонда на РБПС–Варна, а библиографското описание е по системата COBISS+ на НБКМ. За щастие съдържанието (без основния текст!) е поместено в интернет - <https://knizhen->

pazar.net/index.php?option=add_book&id=1553624&title=%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%BB%D0%B5%D1%82

14. **John Hardy**. – https://www.geschichtewiki.wien.gv.at/John_Hardy

15. **Gebrüder Hardy, Maschinenfabrik**. – https://www.geschichtewiki.wien.gv.at/Gebr%C3%BCder_Hardy,_Maschinenfabrik

16. **Каракашев, Т. Ив.** Ръководство за експлоатация на железниците. Ч. 2. Тракия. С., Науч. к-т при Глав. дир. на БДЖ, 1911. XVI, 1065 с.

17. **Petrović, Dragan, Milan Bižić**. Проблема спиране като условие за развитието на железопътния транспорт. – <https://mtc-aj.com/%D0%9F%D0%A0%D0%9E%D0%91%D0%9B%D0%95%D0%9C%D0%90-%D0%A1%D0%9F%D0%98%D0%A0%D0%90%D0%9D%D0%95-%D0%9A%D0%90%D0%A2%D0%9E-%D0%A3%D0%A1%D0%9B%D0%9E%D0%92%D0%98%D0%95-%D0%97%D0%90-%D0%A0%D0%90%D0%97%D0%92%D0%98%D0%A2%D0%98%D0%95%D0%A2%D0%9E-%D0%9D%D0%90-%D0%96%D0%95%D0%9B%D0%95%D0%97%D0%9E%D0%9F%D0%AA%D0%A2%D0%9D%D0%98%D0%AF-%D0%A2%D0%A0%D0%90%D0%9D%D0%A1%D0%9F%D0%9E%D0%A0%D0%A2.1338.bg.htm>

18. **Dobrivoje Božić - Dobrivoje Božić**. –

https://de.qwerty.wiki/wiki/Dobrivoje_Bo%C5%BEi%C4%87

19. **Bremsen an Eisenbahnfahrzeugen**. – http://eisenbahnfreunde.transnet-ffo.de/Bw-Frankfurt/Priewisch/Bremsen/index_bremse.html

20. **Bremsen an Eisenbahnfahrzeugen**. – http://eisenbahnfreunde.transnet-ffo.de/Bw-Frankfurt/Priewisch/Bremsen/index_bremse.html

21. **Bremse**. – In: **Preuß, Erich, Reiner Preuß**. Lexikon Erfinder und Erfindungen Eisenbahn. Berlin, transpress, 1986, S.40-46.

22. **Вапцаров, Никола**. Тетрадка от формуляри. –

<https://lit.libsofia.bg/bg/lister.php?iid=DO-8L0004848&page=19>

23. **Вапцаров, Никола Йонков**. Влак. Поема. -

<https://lit.libsofia.bg/bg/lister.php?iid=DO-8L0004875&page=13>

24. **Вапцаров, Никола**. Ръкописното наследство. Състав. [с предг.] Бойка Вапцарова. Подготвили текста и коментара Бойка Вапцарова, Магдалена Шишкова. С., БАН, 1982. 552 с., 17 л. факс.

25. **Море, стихия, вечност. Антология на българ. поезия за морето**. [Състав. с предг.] П. Алипиев, Андрей Германов. Варна, Държ. изд., 1972. 248 с.

26. **Левков, Владимир**. Да го нарека красота. – Морски свят, 1989, № 10, с. 28.

27. **Никола Йонков Вапцаров. Биобиблиография 1980–2009**. С., НБ „Св. св. Кирил и Методий“, 2016. 336 с.

28. По данни от сборника „Ръкописното наследство“ стихотворението „Моряци“ (Нека бяга времето крилато...) е поместено в: **Вапцаров, Никола**. Избрани стихотворения. 3. прераб. изд. [София], БКП, [1951], с. 156 [24, с.188].

29. **Вапцаров, Н.** Моряци. – Морски преглед, г. IV, № 82, 1 февр. 1938, с. 6.

30. **Вапцаров, Никола**. Марш на випуск 1926–1932 г. от Морското училище. – В: **Юбилеен сборник за 50-годишната дейност на Морското училище. 1881-1931**. Варна, Морско у-ще, 1931, Неофиц. отд., с.174.

31. **Дакалова, Екатерина.** Никола Вапцаров в Морското машинно училище. Документално-критически очерк. Варна, Г. Бакалов, 1979. 87 с.
32. **Чонев, Чони.** Морякът Вапцаров. С., Военно изд., 1989. 32 с.
33. **Вапцаров, Никола.** Борбата е безмилостно жестока. Том 1. Лирика, художествена и критическа проза. С., Захарий Стоянов, 2009. 351 с.
34. **Петрова, Иванка Апостолова, Надежда Велева и Елена Фурнаджиева.** Никола Вапцаров. 1909-1942. Био-библиографски указател. Ред. Христо Дудевски. С., НБКМ, 1981. 309 с.

Иван АЛЕКСИЕВ